

ADVIES OVER HET RAPPORT “KOMEN EN GAAN”

Dr. Erik Snel en Dr. Lasse Gerrits
Faculteit Sociale Wetenschappen (EUR)

Namens de Kenniswerkplaats Leefbare wijken
Een samenwerkingsverband tussen de Erasmus Universiteit Rotterdam en de
gemeente Rotterdam

Meer info: <http://www.kenniswerkplaats-leefbaar.nl/>

Advies 'Komen en gaan'

Erik Snel en Lasse Gerrits (Faculteit Sociale Wetenschappen, EUR)

Inleiding

Het Rotterdamse Collegeprogramma 2010-2014 heeft als ambitie verwoord dat alle Rotterdammers prettig kunnen wonen in de stad. Meer concreet wil men selectieve migratie uit de stad verminderen. Selectieve migratie is het verschijnsel dat vooral gezinnen met kinderen, hoger opgeleiden en hogere inkomensgroepen uit de stad vertrekken, bijvoorbeeld naar de suburbaan regio buiten Rotterdam. Voor deze ambitie zijn concrete targets geformuleerd: het college wil dat in 2013 het aandeel gezinnen, hoger opgeleiden en hogere inkomens in de verhuisstroom uit de stad met 10% is gedaald ten opzichte van het niveau in 2009. Om de resultaten van het beleid in kaart te brengen zijn twee studies uitgevoerd:

- de studie 'Komen en gaan 2011' van het COS, en
- de studie 'Stand van het wonen 2011' van de Afdeling Wonen van de Dienst Stadsontwikkeling Rotterdam

Bovendien heeft wethouder Karakus op basis van beide stukken een beleidsbrief naar de Rotterdamse gemeenteraad doen uitgaan. De Kenniswerkplaats (KWP) Leefbare wijken is gevraagd om op deze studies en de bijbehorende beleidsbrief te reflecteren. Wij hebben hiertoe drie deskundigen op het gebied van stedelijke ontwikkeling geïnterviewd (prof. G. Engbersen en prof. J. Burgers van de EUR en dr. R. Kleinhans van OTB/TU Delft) en een discussie gehouden binnen de KWP. Op basis van deze informatie is dit advies opgesteld.

De centrale vragen in de interviews en de discussie binnen de KWP waren driedig:

- a) Hoe zinnig is het centrale beleidsdoel om middengroepen en gezinnen voor de stad te behouden?
- b) Hoe beoordelen we ontwikkeling op dit gebied zoals verwoord in de relevante stukken?
- c) Wat kan Rotterdam (meer) doen om de gewenste ontwikkelingen te realiseren?

Het centrale beleidsdoel: middengroepen en gezinnen voor de stad behouden

Vooral in gesprekken met deskundigen kwam naar voren dat het door Rotterdam geformuleerde beleidsdoel om gezinnen en middengroepen voor de stad te behouden niet vanzelfsprekend is. Men kan immers ook stellen dat de stad vooral het leefmilieu is voor jongeren (studenten) en lage inkomensgroepen en dat het min of meer "natuurlijk" is dat zij

in een latere levensfase of als zij sociaal economisch stijgen elders gaan wonen. Dit laatste wordt wel de ‘sociale liftfunctie’ van de stad genoemd. Het blijft belangrijk om steeds opnieuw af te vragen wat er precies van middengroepen wordt verwacht en welke rol zij in de stad vervullen. Dit geldt in het bijzonder omdat onderzoek laat zien dat eerder geformuleerde verwachtingen over de sociale functies van middengroepen in de stad (bijvoorbeeld dat zij lagere SES-groepen vooruit helpen of als rolmodellen dienen) niet zijn uitgekomen. Ondanks deze twijfel kwam uit onze gesprekken de breed gedeelde mening naar voren dat het goed is dat middengroepen en gezinnen voor Rotterdam behouden blijven.

Hierbij werden de volgende argumenten genoemd:

- *gebruik publieke middelen*: als er vooral ‘onderkantgroepen’ in de stad blijven wonen, vergt dit relatief veel publieke middelen (bijv. voor bijstandsuitkeringen). Middengroepen zijn meer zelfredzaam en vergen daarom minder publieke interventies, al zijn er aan de andere kant ook veel publieke voorzieningen (bijv. cultuur) waarvan vooral middengroepen gebruik maken.
- *negatieve spiraal*: sterke concentratie van ‘onderkantgroepen’ in bepaalde delen van de stad kan zichzelf versterkende marginaliseringprocessen in de hand werken bij lage inkomensgroepen, werklozen en schooluitvallers (ontstaan van armoede-, werkloosheid- en deviante straatculturen);
- *meer koopkracht*: middengroepen en gezinnen met kinderen brengen meer koopkracht in de stad. Als zij buiten de stad wonen, consumeren ze wellicht ook in de stad, maar misschien ook elders. Deze koopkracht versterkt het economisch draagvlak van winkels en andere economische sectoren in de stad en schept wellicht ook eenvoudige dienstenbanen (horeca, persoonlijke dienstverlening, enz.) voor laaggeschoolde Rotterdammers. Eén van de redenen waarom laaggeschoolden in Amsterdam meer kans op werk hebben, is dat daar vanwege de grotere aanwezigheid van middengroepen meer behoefte is aan laaggeschoolde dienstenwerk;
- *draagvlak voor culturele voorzieningen*: Rotterdam heeft zich de afgelopen jaren geprofileerd als stad met veel en goede culturele evenementen en voorzieningen. De aanwezigheid van middengroepen in de stad vergroot het draagvlak voor zulke voorzieningen. Dit is belangrijk vanwege de ambitie van Rotterdam om een sterke creatieve industrie te ontwikkelen. Bestaand onderzoek laat zien dat culturele voorzieningen (alsmede een tolerant leefklimaat) de stad aantrekkelijk maken voor mensen met creatieve beroepen. De aanwezigheid van deze mensen maakt de stad vervolgens een aantrekkelijke vestigingsplaats voor bedrijven in de creatieve sector, maar ook voor andere bedrijven.
- *eigen woningbezit en verantwoordelijkheid voor de buurt*: Middengroepen wonen relatief vaker in een koopwoning. Eigen woningbezit wordt veelal geassocieerd met een langere woonduur en meer investeren in de woning. Voor zover de huizenwaarden hierdoor

stijgen, leidt dit ook tot hogere inkomsten voor lokale belastingen (OZB). Bovendien is het aannemelijk dat bewoners van koopwoningen meer betrokken zijn bij hun buurt omdat het welvaren van de buurt een directe invloed heeft op de waarde van hun woning. Die betrokkenheid uit zich op verschillende manieren, van georganiseerde actiegroepen die iets willen tegenhouden of juist mogelijk willen maken (bv. in het Scheepvaarkwartier) tot het zelf investeren in de buitenruimte (pleinen, straten, groenvoorzieningen).

- *versterking van het internationale profiel*: behoud van internationale expats en afgestudeerde studenten draagt bij aan het internationale en competitieve vermogen van Rotterdam.
- *Reputatie*: Rotterdam heeft, al dan niet terecht, de reputatie relatief veel kansarmen te herbergen. Een reputatie is moeilijk tastbaar en meetbaar te maken maar het zou de stad geen kwaad doen als een meer gebalanceerde bevolkingmix de indruk zou wegnemen dat Rotterdam een stad van kansarmen is.

Het door B&W gestelde doel om middengroepen en gezinnen voor Rotterdam te behouden heeft dus goede gronden en kan bijdragen aan een leefbare stad en een lagere positie van Rotterdam op de spreekwoordelijke ‘verkeerde lijstjes’. Daarbij worden echter twee kanttekeningen gemaakt. Ten eerste wordt benadrukt dat Rotterdam niet alleen aantrekkelijk moet zijn voor middengroepen en gezinnen, maar ook ruimte moet blijven bieden voor lagere inkomensgroepen. De stad fungeert immers ook als lift voor sociale stijgers. Het is belangrijk om die functie te blijven vervullen. Gelukkig heeft Rotterdam, anders dan sommige andere steden, vooralsnog voldoende goedkope woningvoorraad om deze groepen te huisvesten. Bovendien maakt Rotterdam al langer afspraken met randgemeenten opdat zij ook meer sociale huisvesting aanbieden.

Ten tweede wordt gesteld dat niet alle Rotterdamse wijken aantrekkelijk voor middengroepen moeten zijn. Juist vanwege het diverse karakter van de Rotterdamse bevolking moeten er ook wijken zijn met voldoende ruimte voor lage inkomens. Rotterdam moet er niet naar streven dat alle wijken het stedelijk gemiddelde benaderen; er is juist behoefte aan diversiteit aan woon- en leefmilieus in de stad. Wel is het van belang om wooncarrières binnen de stad mogelijk te maken zodat bewoners kwalitatief meer hoogwaardige huizen kunnen betrekken binnen of buiten hun eigen wijk. Concreet betekent dit dat Rotterdam niet zozeer (of in ieder geval niet alleen) duurdere woningen voor de elite moet bouwen, maar juist woningen (zowel huur als koop) met een prijs net boven de zogenaamde liberaliseringsgrens (rond 650 euro per maand). Dit zijn woningen die Rotterdamse sociale stijgers zich kunnen permitteren. Omdat deze categorie nu vaak geen

geschikte woning in de stad kunnen vinden, zijn ze soms gedwongen om hun heil elders te zoeken.

Beperking uitstroom gezinnen en middengroepen

Een tweede centrale vraag is hoe wij de in de stukken geconstateerde ontwikkeling in de uitstroom van middengroepen en gezinnen uit de stad beoordelen. De gepresenteerde gegevens (zie tabel) maken duidelijk dat de ontwikkeling in de gewenste richting gaat: een beperking van het aandeel gezinnen hoger opgeleiden en hogere inkomens in de totale uitstroom van de stad, dit om de langer bestaande trend van selectieve migratie uit de stad af te remmen. Alleen wat betreft het aandeel hoger opgeleiden in de totale uitstroom is er geen sprake van een daling t.o.v. 2011, maar van een lichte stijging. Bij de andere twee indicatoren komen de voor 2013 gestelde targets langzaam in zicht.

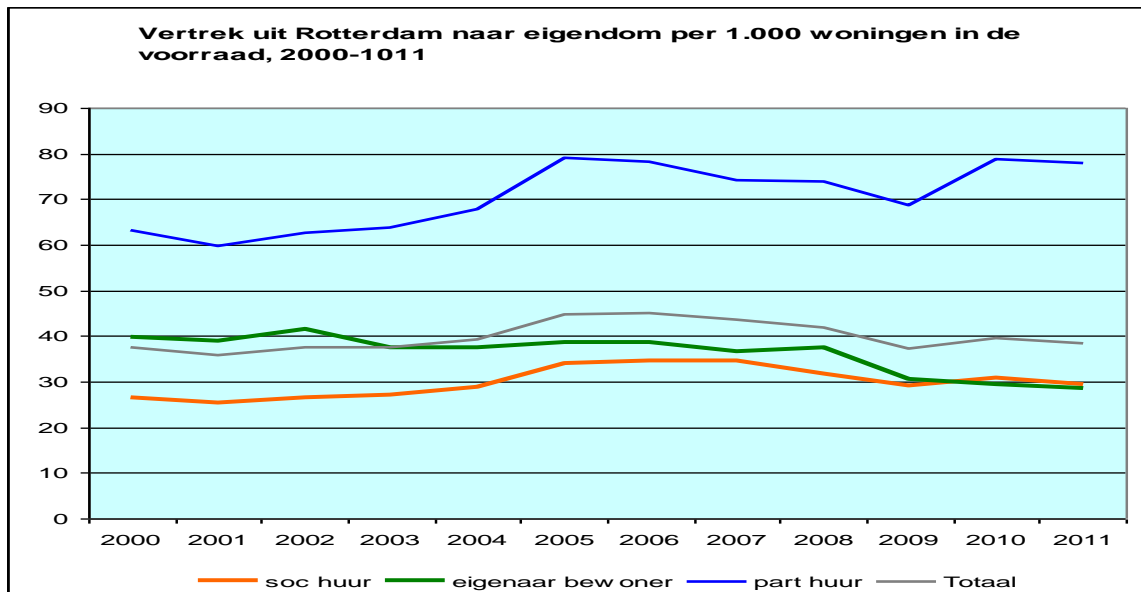
	meting 2006	meting 2009	meting 2011	Target 2013
<i>Gezinnen</i>				
Aandeel in vertrek	29%	23%	20%	21%
Aandeel in vestiging	16%	18%	20%	
Aandeel in bevolking	29%	29%	29%	
<i>Hoger opgeleiden</i>				
Aandeel in vertrek	55%	49%	50%	44%
Aandeel in vestiging	50%	44%	46%	
Aandeel in bevolking	30%	34%	36%	
<i>Hogere inkomens</i>				
Aandeel in vertrek	63%	58%	54%	52%
Aandeel in vestiging	44%	41%	40%	
Aandeel in bevolking	46%	48%	n.b.	

De cijfers maken in ieder geval duidelijk dat het beeld dat hoger opgeleiden en hogere inkomens “massaal” uit de stad vertrekken onjuist is. Toch maken we twee kanttekeningen bij de op zich gunstige ontwikkelingen. Ten eerste moet worden opgemerkt dat ook wanneer het aandeel hogere opgeleiden en hogere inkomens in de totale uitstroom uit de stad daalt, de aandelen van beide categorieën onder vertrekkers nog altijd hoger is dan hun aandeel onder de totale bevolking. Anders gezegd, de hoger opgeleiden en hogere inkomens zijn nog altijd relatief overtegenwoordigd onder de vertrekkers. Dit geldt niet voor gezinnen. Het aandeel van gezinnen onder de vertrekkers uit de stad ligt lager dan hun aandeel in de totale bevolking (althans bij de meting van 2011). Gezinnen zijn dus relatief ondervetegenwoordigd onder de vertrekkers.

Een tweede en belangrijker kanttekening betreft de vraag naar causaliteit. We zien de uitkomsten in grote lijnen in de gewenste richting gaan, maar is dat het gevolg van het in Rotterdam gevoerde beleid of van externe ontwikkelingen, *in casu* de economische crisis van

de afgelopen jaren. Onze indruk is dat vooral de economische crisis een belangrijke oorzaak is dat gezinnen, hoger opgeleiden en hogere inkomens minder vaak uit de stad vertrekken dan voorheen. Door de crisis kunnen mensen hun huis veel moeilijker verkopen, is het moeilijker geworden om een hypotheek te verkrijgen en verhuizen ze nu minder vaak dan voorheen. Hierdoor worden veel verhuizingen uitgesteld. Bovendien treft dit vooral de middengroepen, mede omdat ze vaker dan anderen op tijdelijke contracten werken en daardoor moeilijker een hypotheek kunnen krijgen. Bewoners van huurwoningen of goedkope koopwoningen hebben minder last van deze processen (al zullen ook zij door de dalende koopkracht minder vaak verhuizen). Vooral duurdere huizen zijn momenteel moeilijker te verkopen, zeker als ze in toch al kwetsbare wijken staan. In sommige wijken staan zoveel huizen te koop, dat de kans op verkoop zeer gering is. Wellicht verklaart dit alles de dalende trend van met name hogere inkomens en gezinnen in de totale uitstroom uit Rotterdam meer dan het gevoerde beleid van de afgelopen jaren.

Op ons verzoek is het COS nagegaan of er cijfermatige onderbouwing is van de stelling dat vooral in het duurdere segment van de Rotterdamse woningvoorraad sprake is van minder verhuizingen. Deze gegevens bleken niet beschikbaar. Wel zijn er aanwijzingen dat door de crisis vooral verhuizingen uit de koopsector worden uitgesteld (wat dan gezien de populatie in de koopsector vaker gezinnen en hogere inkomens zou treffen). We zien namelijk dat het vertrek uit Rotterdam vanuit koopwoningen de laatste drie jaar is afgenomen van rond de 39 per duizend woningen in de periode 2000-2008 naar rond de 30 in de periode 2009-2011. Ook onder bewoners van sociale huurwoningen is sprake van een daling van het aantal vertrekkers uit Rotterdam, maar in veel mindere mate dan onder bewoners van koopwoningen. Het vertrek uit Rotterdam vanuit de particuliere huursector ligt overigens op een veel hoger niveau. De onderstaande figuur geeft het vertrek uit Rotterdam per 1.000 woningen in de voorraad weer, omdat de voorraad koopwoningen in het afgelopen decennium flink is toegenomen, terwijl de voorraad sociale huurwoningen juist sterk afnam. Uit dezelfde gegevens blijkt tenslotte dat de daling van vertrek uit de koopsector vooral betrekking heeft op vertrek naar de regiogemeenten.

Wat kan Rotterdam (meer) doen om de gewenste ontwikkelingen te realiseren?

Het is dus ironisch dat de economische crisis Rotterdam op dit moment in de kaart speelt. Dit is op zich gunstig, zij het met het grote gevaar dat mensen alsnog uit Rotterdam vertrekken zodra het economisch weer beter gaat en de huizenmarkt weer in beweging is. De cruciale vraag is daarom: hoe kan de gemeente Rotterdam de komende jaren van stagnatie gebruiken om de stad aantrekkelijker te maken voor gezinnen en middengroepen om te voorkomen dat ze alsnog zullen vertrekken zodra het economisch weer beter gaat? Hoe kunnen we stimuleren dat het huidige uitstel om uit Rotterdam te vertrekken uiteindelijk tot afstel leidt? Er worden diverse zaken genoemd.

Ten eerste: de basis op orde. Schoon, heel en veilig – de bekende Rotterdamse beleidsdoelen – zijn cruciaal om middengroepen en gezinnen met kinderen voor de stad te behouden. Eén op de vijf vertrekkers uit Rotterdam noemde ‘weg uit Rotterdam’ als verhuismotief; bij de hoger opgeleiden en hogere inkomens was dit zelfs één op de vier. We nemen aan dat vervuiling van de woonomgeving, overlast en onveiligheid hierbij een belangrijke rol spelen. De stad aantrekkelijk maken voor middengroepen en gezinnen betekent niet alleen bouwen voor die categorieën, maar ook zorg dragen dat de openbare ruimte goed (dat wil zeggen: schoon, heel en veilig) is, dat er goede scholen en goede voorzieningen (winkels, culturele voorzieningen, enz.) zijn. Zulke zaken zijn cruciaal om middengroepen en gezinnen voor de stad te behouden.

Ten tweede: zorg dragen voor meer groen in de leefomgeving. Ook groen (eigen tuin) is een belangrijk verhuismotief van vertrekkers uit de stad, wederom in sterkere mate bij hoger opgeleiden en hogere inkomens. Er zijn echter grenzen in de mate waarin men dit soort typisch suburbane woonwensen (tuintje voor en achter het huis) binnen de stad kan realiseren. Als alternatief hiervoor zou Rotterdam moeten investeren in kwalitatief hoogwaardige groenvoorzieningen in parken en op pleinen. Rotterdam heeft al belangrijke inspanningen op dit vlak verricht. Het aanleggen van nieuw groen (bijvoorbeeld het Leuvehoofd, Boompjeskade), het aantrekkelijk maken van de buitenruimte met hoogwaardige materialen en vormgeving (bijvoorbeeld het Grote-kerkplein, Binnenwegplein) en het minder benadrukken van de autovervoerslogistiek (bijvoorbeeld de Meent, Wijnhaveneiland) zijn een paar voorbeelden van succesvolle ingrepen. Niettemin is er nog veel werk te doen. Het areaal recreatiegroen kan verder worden uitgebreid, er zijn nog genoeg openbare ruimtes die op verlaten stegen lijken en op veel plekken is de balans tussen autoverkeer en straatleven nog onevenwichtig. Rotterdam moet dus blijven investeren in kwalitatief hoogwaardige groenvoorzieningen in parken en op pleinen. We zijn ons ervan bewust feit dat het niet eenvoudig is om dergelijke projecten goed vorm te geven in een stedelijke omgeving, zeker niet omdat de gemeente zelf minder vaak opdrachtgever is en afhankelijk is van bereidwillige projectontwikkelaars. Niettemin zijn er veel mogelijkheden, zie bijvoorbeeld de projecten De Hofdame en LeMidi.

Ten derde: waar mogelijk aansluiten bij de dominante woonwensen van gezinnen en middengroepen. Eén op de vier vertrekkers uit Rotterdam vertrekt vanwege een te kleine woning; bij de hoger opgeleiden en hogere inkomens zelfs rond 40%. De Rotterdamse woningvoorraad bestaat uit veel relatief kleine woningen (“drie hoog, twee achter”). Herstructurering moet deels in het teken staan van vervangen van kleine woningen door grotere woningen. Ook dit gebeurt momenteel al, bijvoorbeeld bij de spraakmakende Rotterdamse ‘kluswoningen’, en moet verder gaan. Waar mogelijk moet ook aansluiten bij de dominante woonwensen voor een huis met tuin.

Ten vierde: de rol van cultuur en recreatie in de stad. Bestaand onderzoek laat zien het culturele klimaat van een stad (culturele voorzieningen en de kwaliteit van de gebouwde omgeving) belangrijke kenmerken die een stad aantrekkelijk maken voor middengroepen (althans voor dat deel van de middenklasse dat de ‘creatieve klasse’ wordt genoemd; vgl. Florida). Hoewel Rotterdam zich de afgelopen vijftien á twintig jaar enorm heeft ingespannen voor en geïnvesteerd in een rijk cultureel leven in de stad, dreigt juist op deze

uitgaven sterk te worden bezuinigd. Dit geldt ook voor andere voor middengroepen belangrijke voorzieningen zoals sport en recreatie. Rotterdam moet oppassen dat de winst voor het behoud van middengroepen, die de afgelopen jaren is geboekt niet teniet gedaan wordt door bezuinigingen. Het is vanuit dat oogpunt vreemd dat de tweede stad van Nederland bijvoorbeeld geen volwassen poppodium heeft en alleen ruimte kan bieden aan hele grote of hele kleine acts.

Ten vijfde: de rol van een tolerant leefklimaat voor een aantrekkelijke stad. Rotterdam is minder kosmopolitisch ingesteld dan, bijvoorbeeld, Amsterdam. Dit uit zich in een lagere tolerantie tegenover etnische, culturele of andere diversiteit. Daar zijn allerlei gronden voor die wij hier op zichzelf niet willen betwisten. Wel willen we benadrukken dat de reputatie voor intolerantie en repressie de aantrekkelijkheid van de stad verlagen, zeker als we weten dat als we weten dat middengroepen (althans het creatieve deel daarvan) zich vooral tot steden met een zekere culturele openheid en tolerantie voelt aangetrokken. Daarnaast: het blijven benadrukken van veiligheid als belangrijkste issue in de pers, hoe gerechtvaardigd dan ook, levert op termijn ook het paradoxale effect op dat mensen zich onveiliger gaan voelen en Rotterdam als minder aantrekkelijk zien. De uiteenlopende scores tussen objectieve veiligheidsmeting en subjectieve veiligheidsbeleving laten dat ook zien.

Tot slot van dit advies willen we enkele spanningsvelden benoemen waarin Rotterdam de komende jaren haar weg moet zoeken. Er zijn in deze tijden van economische crisis en bezuinigingen immers geen eenvoudige oplossingen meer! Een eerste spanning is dan ook tussen enerzijds de noodzaak om de uitgaven van de gemeente te beperken en anderzijds investeringen die nodig zijn om de stad aantrekkelijk te maken voor middengroepen en gezinnen. Het zou immers jammer zijn als men nu, vanwege noodzakelijke bezuinigingen, juist die voorzieningen (cultuur, groen in de stad, leefbaarheid en veiligheid, goede scholen) treft die nodig zijn om gezinnen en middengroepen voor de stad te behouden.

Een tweede spanningsveld waarin Rotterdam haar weg moet zoeken is tussen enerzijds het streven naar veiligheid als dominant beleidsdoel en anderzijds het streven een open en tolerante stad te zijn. Rotterdam moet geen repressieve stad worden waarin niets meer mogelijk is! Handhaving van bestaande regels is belangrijk, maar dit mag niet zover gaan dat geen enkele uitzondering (bijvoorbeeld een terrasje op de openbare weg) meer mogelijk is. Misschien moet de gemeente ook minder op de onveiligheid in Rotterdam en op de successen op het gebied van handhaving tamboereren. Dit kan immers tegenbedoelde effecten hebben. Een bord dat in deze straat de zoveelste wietplantage is ontmanteld, geeft bewoners wellicht vooral het idee dat ze in een zeer onveilige straat wonen!

Tenslotte willen we opmerken dat vertrek uit de stad deels een psychologisch proces is. Mensen vertrekken om allerlei redenen uit een stad als Rotterdam: omdat ze elders werken, een woning willen die in de stad niet beschikbaar of te duur is, dichterbij vrienden, familie of geboortegrond willen wonen, enz. Al deze veel genoemde verhuismotieven verwijzen naar individuele zaken waarop de stad weinig of geen invloed kan uitoefenen. Maar verhuizen is ook een psychologisch proces: mensen zullen minder snel geneigd zijn om uit de stad te vertrekken als ze het idee hebben dat de woon- en leefsituatie in Rotterdamse buurten verbeterd, dat het veiliger wordt, dat er goede scholen in de stad zijn en Rotterdam een rijk cultureel leven; kortom, als ze het de moeite waard vinden om in Rotterdam te wonen en erop vertrouwen dat het in de toekomst nog beter gaat in de stad en in hun eigen buurt. Ook de gemeente zal deze boodschap moeten uitdragen!

Bijlage 1: Interview prof. G. Engbersen, hoogleraar Algemene Sociologie EUR

Hoe zinnig is het doel om een gemengde bevolking in de stad te hebben? Of is de stad als een ladder: je komt arm aan in de stad en als je sociale positie is verbeterd, vertrek je weer.

Een vitale stad heeft ook middengroepen en een elite nodig. Een stad die te homogeen qua samenstelling is, met name als het gaat om lage-inkomensgroepen en groepen die buiten de arbeidsmarkt staan, genereert teveel sociale problemen voor de stad. Historisch gezien, zie je dat vanaf de jaren '60 middengroepen uit Rotterdam vertrekken die voorheen wel in de stad woonden, bijvoorbeeld in Delfshaven. Je kunt wel zeggen dat de stad de functie van een sociale ladder heeft (je komt arm aan in de stad en als je je positie verbeterd hebt, vertrek je weer) maar het zou goed zijn als die ladder ook binnen de stad functioneert. Dat de stad mogelijkheden tot sociale stijging biedt.

Maar maakt het uit of die groepen in Rotterdam woont of in Barendrecht?

Ik ben voorstander van een regionaal huisvestingsbeleid. Als lage-inkomensgroepen minder mogelijkheden hebben om in de stad te wonen, zullen ze toch ergens gehuisvest moeten worden. Dus zullen ook gemeenten als Barendrecht en Capelle moeten bouwen voor lage-inkomensgroepen die nu in Rotterdam wonen – Rotterdam is al begonnen om hierover afspraken te maken met die gemeenten. Anderzijds is het voor Rotterdam belangrijk dat ook de middengroepen in de stad wonen. Ten eerste versterkt dat het economisch draagvlak van de stad. Middengroepen zijn ook consumenten, die dan in stad consumeren. Dus meer draagvlak voor winkels. Ten tweede wordt het draagvlak voor culturele voorzieningen groter, de uitstad. Interessante wijken zijn gemengde wijken waar zowel arme groepen als middengroepen wonen. Ik noem dat begrensde menging. Wil het beleid voor gemengde wijken kans van slagen hebben, dan moet er een kritische massa zijn. Dat wil zeggen dat de onderscheiden groepen een voldoende omvang hebben waardoor men onder gelijk gestemden kan vertoeven ('soort zoekt soort'). Ik geloof niet dat menging leidt tot warmbloedige contacten tussen verschillende groepen, maar wel dat het de economische stabiliteit van de stad en van stadswijken versterkt. Als je meer huizenbezitters en mensen met wat geld in de portemonnee in de wijk hebt, is dat goed voor het winkelapparaat, goed voor het uitgaansleven en creatieve voorzieningen. Het gaat er vooral om de trek uit de stad te beperken. Studenten komen aan, maar vertrekken als ze ouder worden en kinderen krijgen. Stellen trekken weg uit de stad als ze kinderen krijgen. Festivalbezoekers omen aan in Rotterdam, en vertrekken dezelfde dag nog. Kennismigranten werken een tijdje in Rotterdam en vertrekken weer. Als teveel mensen steeds vertrekken, is dat een probleem voor de stad. Het wordt een te vluchtige stad. Dit laat onverlet dat Rotterdam een wereldstad is en dus altijd arme wijken zal hebben. Je kunt niet alle wijken op het Rotterdams gemiddelde trekken. Je moet accepteren dat er arme wijken zijn waar lage-inkomensgroepen en starters aankomen en zich kunnen verbeteren. Het is en-en: ruimte voor middengroepen en voor lage inkomens. Een vitale stad moet een hoofd, een hart en benen hebben. Als een daarvan ontbreekt, functioneert een stad niet goed.

Als middengroepen zich in de binnenstad vestigen, worden lage inkomens daar verdrongen. Je krijgt een verplaatsing van arme huishoudens van het centrum naar de rand van de stad.

Ja, je moet er voor zorgen dat er voldoende woonmogelijkheden zijn voor lage inkomens, hetzij in de stad of in de regio. Daar moet je regionale afspraken over maken.

Hoe beoordeel je dan de huidige ontwikkeling?

Je ziet inderdaad dat de selectieve migratie uit de stad minder wordt, al komt dat deels door de economische crisis. Er zijn ook huizen bijgebouwd in de binnenstad, bijvoorbeeld op de Kop van Zuid. Maar tegelijk is het daar nog vaak heel leeg en stil, het is nog geen aantrekkelijk woonmilieu. Rotterdam moet proberen gezinnen met kinderen vast te houden. Dat betekent dat er adequate woonruimte voor hen moet zijn: ruimere woningen, liefst met een tuin en anders met openbaar groen in de buurt. Rotterdam-Zuid heeft zat plekken waar voldoende ruimte is voor eengezinswoningen met een tuin, zeker in de tuinsteden. Daar is nog heel veel groen. Ik heb wel eens een studie van architecten gezien waaruit bleek dat er ook in Rotterdam nog best ruimte is voor huizen met tuinen. Daarnaast moeten de pleinen en parken goed zijn, dat wil zeggen schoon en veilig. Dus niet alleen bouwen voor de middenklasse, maar ook zorgen voor een veilig woonmilieu, fatsoenlijke scholen, goede voorzieningen: winkels, culturele voorzieningen, enz. Dit laatste is heel goed in Rotterdam. Er zijn goede musea, theaters, bioscopen. Daarom is het zo onbegrijpelijk dat Delfshaven niet sterker gegentrificeerd is. Alles is er voor middengroepen. Als het daar niet lukt met gentrification, waar dan wel? Waarom zijn New York en Londen interessante steden? Omdat er een dynamische middenklasse is, die iets wil, die geld wil uitgeven. En ook omdat er een potentiële middenklasse is die iets wil bereiken en realiseren in de stad. Het werkt niet als talentvolle jongeren uit de stad verdwijnen. Het werkt ook niet als de middenklasse alleen in de randgemeenten van de stad woont, dan gaan ze misschien ergens anders uit of winkelen. Je moet studenten vasthouden als ze afgestudeerd zijn, je moet ook internationale studenten proberen vast te houden, dus goed dat er beleid voor kennismigranten, je moet gezinnen met kinderen vasthouden en misschien ook senioren die juist wat latere leeftijd in de stad willen wonen vanwege de culturele voorzieningen. Rotterdam is bezig om gedifferentieerde woonmilieus te creëren: de binnenstad met de torenflats voor yuppies, multiculti wijken die aantrekkelijk zijn voor andere delen van de middenklasse, enz.. Maar het vasthouden van die gedifferentieerde middenklasse lukt pas echt als de buurt schoon, heel en veilig zijn, als er werk is, er fatsoenlijke scholen zijn, enz. Dan is Rotterdam een interessante stad, ook voor middengroepen.

Regie is belangrijk, stadsbuurten worden niet vanzelf schoon, heel en veilig. Er moet regie zijn om te voorkomen dat het recht van de sterkste in de stad heerst.

Je ziet dus deels dat het lukt om de uitstroom van middengroepen te beperken, maar dat komt deels door de economische crisis. Dan vertrekken die groepen misschien alsnog als het economisch weer beter gaat....

Dus moet de gemeente flink blijven investeren in de publieke ruimte, de veiligheid en in publieke voorzieningen, want dat is het beste om middengroepen te verleiden om in de stad te blijven. Nu moeten ze noodgedwongen pas op de plaats maken door de crisis, maar misschien ontdekken ze over twee jaar dat het prettig is om in de stad te blijven wonen.

Bijlage 2: interview prof. J. Burgers, hoogleraar Grootstedelijke ontwikkelingen en beleid (EUR)

Het centrale beleidsdoel is de stad aantrekkelijker maken voor hoger opgeleiden, hogere inkomens en voor gezinnen met kinderen. Het achterliggende idee is dat er op deze manier een gemengde bevolkingsopbouw komt. Hoe zinnig is het doel om een gemengde bevolking in de stad te hebben?

Het probleem met het doel van een evenwichtige bevolkingsopbouw is dat dit vanuit een veel te lage bestuurlijke eenheid wordt nagestreefd. Rotterdam en de randgemeenten eromheen vormen een ‘daily urban system’. Dit begrip, afkomstig uit de geografie, stelt dat er sprake is van een groter stedelijke geheel waarin mensen zich in 24 uur bewegen. Voor iemand die werkt in Rotterdam is Capelle een potentiële vestigingsplaats. Uitgaande van het daily urban system is het niet logisch dat elke bestuurlijke eenheid een eigen woningmarktbeleid formuleert en elke deelgemeente of zelfs wijk streeft naar een evenwichtige bevolkingsopbouw. Op een hoger stedelijk niveau moet gekeken worden hoe Rotterdam en de randgemeentes eromheen functioneren.

Ik kan me voorstellen dat de gemeente Rotterdam de middenklasse wil behouden en aan zich wil binden, maar dit hoeft niet per se in de vorm van het daadwerkelijk wonen in de gemeente Rotterdam. Binding kan ook op het informele niveau door bijvoorbeeld participatie in verenigingen, besturen, politieke partijen, etc.

Dus je vindt dat gemeente zich niet druk moeten maken over mensen die hier werken maar elders wonen?

Wanneer de zuidelijke randstad (vroeger de regio Rijnmond) tot de gemeente Rotterdam zou behoren zou er geen nota geschreven zijn over het verlies van bevolking, aangezien iedereen in dit gebied is gebleven. Maar omdat het verschillende politieke en administratieve eenheden zijn geworden, wordt het probleem ook op dit niveau gedefinieerd. En dit probleem repeteert zich op het niveau van de deelgemeente. Terwijl het probleem eigenlijk gedefinieerd zou moeten worden op het niveau waarop de arbeids- en woningmarkt functioneren, op het ruimere niveau van het daily urban system. Wat ik echter zeg zal geen effect hebben want het beleid is zoals is het is, maar het is een soort reïficatie.

Je suggereert dus dat op wijkniveau niet gestreefd zou moeten worden naar een evenwichtige bevolkingsopbouw. Waarom niet?

Als je kijkt naar de gebieden die uitgezocht worden als object van stadsvernieuwing, is in Rotterdam één van de criteria veel geografische mobiliteit. Dit wordt gekenmerkt als negatief. Echter, naar mijn mening is mobiliteit niet per definitie slecht. Denk maar aan de Chicagoschool, je hebt een kern, een buurt waar bijvoorbeeld studenten in de eerste instantie neerstrijken. Wanneer ze echter een netwerk krijgen, en een baantje, dan stromen ze vaak door naar een andere wijk en stijgen dus op de woningmarkt.

Achterstand in een wijk kan je op allerlei criteria vast stellen. Het is naar mijn idee niet erg wanneer een buurt niet verbetert, als het maar niet dezelfde mensen blijven die in die wijk wonen. Mensen moeten de mogelijkheid hebben te ontsnappen aan de achterstand in de wijk. Dat is ook de problematiek van deelgemeenten: ‘Het is dweilen met de kraan open. Dan bereiken we iets, en dan

verlaten mensen de wijk weer'. Maar dat lijkt mij juist gezond. Want er komen weer nieuwe mensen voor in de plaats. Het gaat er dus niet om dat wijken verbeteren, maar dat de bewoners verbeteren, en zo de wijk kunnen verlaten. Het verbeteren van een wijk kan hiertoe soms een middel zijn.

De gemeente wil een minder selectieve uitstroom uit de stad. De cijfers uit de nota laten een positieve ontwikkeling zien. Wat is volgens jou de belangrijkste verklaring voor deze positieve ontwikkeling? Is dit het gevoerde beleid of zijn er andere factoren die een rol spelen?

Een reële factor voor de positieve ontwikkelingen zichtbaar in de nota is de stagnerende woningmarkt. Dit zal de komende tijd alleen maar belangrijker worden. Het beleid doet er verder niet zo veel toe.

Maar er is nog een andere mogelijke verklaring. Uit eerder onderzoek blijkt dat de uitstroom van autochtonen uit concentratiebuurten is afgenomen. Dit zou je als een positieve ontwikkeling kunnen zien. Een bepaald eindpunt is bereikt wanneer het uitstroompotentieel is uitgeput. Degenen die het zich konden veroorloven zijn vertrokken, de rest van de autochtone bewoners blijft wonen in deze buurten. Dit is op zich een positieve ontwikkeling omdat de buurt op deze manier meer gemengd blijft. Echter, naar mijn idee is de stagnerende woningmarkt de belangrijkste verklaring voor de positieve ontwikkeling dat de uitstroom uit de stad minder selectief is geworden.

Verwacht je dat de mensen toch weer de stad gaan verlaten zodra de woningmarkt weer aantrekt?

Dit hangt af van uit wat voor huizen ze vertrekken. De vraag is of mensen hun huis tegen verlies willen verkopen, dus het is maar de vraag of mensen uit hun koophuizen vertrekken. Het is naar mijn idee belangrijker te focussen op mensen die uit een (sociale) huurwoning vertrekken. Wanneer het beleid ten behoeve van hogere huurprijzen voor sociale huurwoningen voor hoge inkomens, waar iedereen het steeds meer mee eens lijkt te zijn, zal worden ingevoerd, zal dit tot gevolg hebben dat veel scheefwoners een andere woning gaan zoeken, waarschijnlijk buiten de stad. Het is belangrijk voor deze groep, voornamelijk starters, goede beschikbare alternatieven te bieden in de stad. Ditzelfde geldt voor een grote groep tweedegeneratie allochtonen die nu in huurwoningen bij hun ouders wonen maar die op een gegeven moment een eigen woning willen betrekken. Deze twee groepen zouden in staat moeten worden gesteld een huis te kopen in de stad op hun niveau.

Er moet echter ook geïnvesteerd worden in het bouwen van meer luxe huurwoningen. Het wordt bijvoorbeeld voor ouderen weer aantrekkelijker om een huurwoning op niveau te betrekken in de stad, nadat ze hun huis hebben verkocht, al dan niet met verlies maar tegen een redelijke prijs. Op deze manier komt er ook weer doorstroming op de woningmarkt, omdat er weer woningen vrijkomen. Deze sector met meer luxe huurwoningen is in Rotterdam niet echt vertegenwoordigd. Hier liggen mogelijkheden voor de gemeente.

Wat kun je als gemeente concreet doen om mensen die willen vertrekken uit de stad niet uit de gemeente vertrekken?

Zoals ik eerder al aangaf is het naar mijn idee niet van belang dat mensen per se in Rotterdam wonen. Wanneer hun kinderen hier naar school gaan en zichzelf de schouwburg bezoeken zijn zij betrokken bij Rotterdam.

Geldt dan niet het probleem dat Rotterdam belastingen misloopt omdat deze mensen aan hun woongemeente belasting betalen en niet aan de gemeente Rotterdam?

Dit is een probleem in de Verenigde Staten, maar niet in Nederland. In Nederland is het percentage

dat de schouwburg vanuit de gemeentelijke belastingen binnenkrijgt zeer klein. Het overgrote deel komt uit het gemeentefonds dat gefinancierd wordt door de rijksoverheid.

Heb je nog suggesties voor beleid dat de gemeente kan voeren om de middenklasse in de stad te behouden?

Omdat mensen hun identiteit steeds meer construeren aan de hand van hun consumptief gedrag en hun cultuur is hierin een belangrijke rol weggelegd voor steden. De condities hiervoor in het Rotterdam van nu zijn een stuk gunstiger dan in de jaren zeventig. Denk aan architectuur, uitgaan, festivals, evenementen, etc. Door hierin te blijven investeren vergroot je de kans dat de (creatieve) midden- en hogere klasse het aantrekkelijk blijft vinden om in de stad te wonen. Dit gaat natuurlijk niet van de een op de andere dag, hier gaat een betrekkelijk lange tijd overheen en is niet in vier jaar te realiseren. Daarnaast moet men zich er van bewust zijn dat het niet werkt om de creatieve klasse aan te trekken, die in een gebouw te zetten, en dan te stellen dat het goed gaat met de buurt. Want wat kan de aanwezigheid van deze creatieve klasse voor een bijdrage leveren aan de mensen die er direct omheen wonen?

Het idee dat het streven naar een hippe, creatieve, bohemienachtige stad en een leefbare en veilige stad twee tegengestelde bewegingen klopt niet. Het is een schijn tegenstelling. Er moet altijd een basisveiligheid in de stad zijn. Wanneer het onveilig is in een stad komt ook de creatieve klasse er niet wonen. Het is dus belangrijk beide bewegingen te stimuleren, want beide bewegingen zijn belangrijk.

Bijlage 3: interview dr. R. Kleinhans, onderzoeker OTB/TU Delft

Het centrale beleidsdoel is de stad aantrekkelijker maken voor hoger opgeleiden, hogere inkomens en voor gezinnen met kinderen. Hoe zinnig is dat beleidsdoel.

Dit beleidsdoel is in de voorliggende stukken niet goed beargumenteerd. Er liggen enkele overwegingen achter niet altijd expliciet gemaakt worden en hier ook niet. Ten eerste willen ze van de ‘verkeerde lijstjes’ af. Ze willen een groter deel van de bevolking die niet aan de onderkant van de samenleving zit, maar waarmee het beter gaat. Ten tweede willen ze economisch sterker worden, een bevolking die economisch weerbaar is en zich makkelijker staande kan houden. Ten derde wil Rotterdam zich profileren, niet alleen als een stad die werkt, maar ook als een stad waar het cultureel goed toeven is. Ze willen van het oude imago af en dat betekent dat je wat moet doen aan hoe de stad eruit ziet en aan het aanbod van wat een stad kan bieden. Dan gaat het niet alleen om woningen, maar ook om culturele dingen, scholing. In sommige dingen is Rotterdam sterk. In culturele voorzieningen is Rotterdam heel sterk, maar op andere domeinen minder. Er zijn grote problemen om aantrekkelijke arbeid te bieden. Rotterdam moet bedrijven aantrekken die ook hooggeschoolde werkgelegenheid bieden. Deels is die werkgelegenheid er wel, maar de mensen die dit werk doen wonen buiten de stad. Je wilt dat die mensen ook in Rotterdam gaan wonen....

Waarom?

De (niet altijd uitgesproken) hoop is dat het hoog opgeleide en beter verdienende deel van de bevolking het andere deel van de bevolking kan optrekken. Dat kan heel praktisch zijn, dat de beter verdienenden werk scheppen voor laaggeschoolden (schoonmaak, oppas, clubs en restaurants). Het idee is ook wel dat middengroepen als rolmodel fungeren voor laaggeschoolde groepen. Bovendien zetten middengroepen zich vaker in voor dingen in de buurt en ook daarmee hebben ze een functie. Dus meer middengroepen in de stad is om economische, sociale en culturele redenen een goede zaak. Het probleem van Rotterdam is dat er, ook in vergelijking met Amsterdam en Utrecht, weinig woonmogelijkheden zijn voor mensen die net iets meer zijn gaan verdienen en wat beter willen gaan wonen. Er zijn wel positieve ontwikkelingen (Kop van Zuid, Katendrecht, Loyd Kwartier), maar dat leidt voorsnog niet tot een kanteling van het beeld dat Rotterdam weinig woonmogelijkheden heeft voor groepen die iets meer te besteden hebben. Zij moeten daarom wel buiten de stad een woning zoeken. Maar ok de woningmarkt vlot te trekken, moet Rotterdam niet zozeer dure woningen voor de elite bouwen. Het knelpunt zit eerder bij de woningen met een prijs net boven de liberaliseringgrens (rond 650 euro per maand of net daarboven), zowel huur als koop. Als je wilt doorstromen vanuit een sociale huurwoning, is dat buitengewoon lastig in Rotterdam. Neem de working class hero's, tweeverdieners die zich omhoog werken, zonder een heel hoog inkomen te hebben, kunnen vaak niets vinden in de stad. Rotterdam zou moeten inzetten op woningen voor dat soort mensen, dus niet al te duur, om te voorkomen dat ze uit de stad vertrekken.

Is er in Rotterdam ook een gevaar dat er een tekort aan goedkope woningen ontstaat?

Nee, dat gevaar is er niet. Dat hebben we onderzocht in een onderzoek over waterbedeffecten. Als je puur kijkt naar de doelgroep van beleid, naar de beschikbaarheid van woningen in de sociale huursector en de omvang van de doelgroep, dan passen de vraag en aanbod in Rotterdam nog op elkaar. In Den Haag en Breda is dat niet zo, daar dreigt een tekort aan betaalbare woningen voor lage inkomensgroepen in de stad. In Rotterdam zijn er op papier nog genoeg betaalbare woningen. In praktijk is dat niet zo omdat een deel van die woningen wordt bezet door mensen die eigenlijk zouden moeten doorstromen naar een duurdere woning, maar dat niet willen ('scheefwonen'). Op

microniveau is de vraag naar goedkope woningen misschien groter dan het aanbod, bijvoorbeeld in herstructureringsgebieden waar goedkope woningen verdwijnen, maar stedelijk gezien is er in Rotterdam voorlopig geen tekort.

Ook een voorwaarde dat middengroepen zich in een stad vestigen is een tolerant leefklimaat, open staan voor diversiteit. Is dat in Rotterdam het geval?

Dat is natuurlijk de afgelopen jaren minder geworden. Er is in Rotterdam een ressentiment, niet alleen tegen migranten, maar ook tegen middengroepen en hoger opgeleiden. Dat zie je ook bij Leefbaar Rotterdam. Amsterdam laat zich er op voor staan dat het breed georiënteerd is, kosmopolitisch, veel cultuurvoorzieningen, enz. Rotterdam heeft een meer naar binnen gekeerde attitude. Rotterdam staat minder open voor hoger opgeleiden en vooruitstrevende mensen, in die zin is het klimaat heel anders. Dat heeft te maken met het imago van de stad. Niet alleen intolerantie ten opzichte van migranten in de stad, maar ook een anti-intellectueel klimaat in de politiek. Die groepen voelen dat natuurlijk ook, die voelen zich niet welkom in de stad. Da draagt misschien bij aan de bestendiging van het imago van Rotterdam, als stad van lager opgeleiden. Je ziet dat in de politiek, niet alleen bij Leefbaar Rotterdam. Dan wordt bijvoorbeeld gevraagd: waarom hebben we drie theaters nodig. Het signaal dat van dit soort discussies uitgaat, is fruikend voor je imago, als vestigingslocatie voor middengroepen.

Hoe beoordeel je de cijfers, de ontwikkeling van vertrekkers uit de stad?

Men probeert een daling van de selectieve uitstroom uit de stad te realiseren en dat lukt deels. Maar ook als de targets worden gehaald, is de situatie nog steeds scheef. Het aandeel hoger opgeleiden in de uitstroom is nog altijd hoger dan in de bevolking. Dus hoger opgeleiden zijn dan nog steeds oververtegenwoordigd in de uitstroom. Daarnaast is de daling van hoger opgeleiden en hogere inkomensgroepen in de uitstroom deels het gevolg van de economische crisis. Mensen kunnen hun huizen moeilijker verkopen en moeilijker een hypotheek krijgen, dus zullen ze minder vaak verhuizen. Misschien heeft de gunstige ontwikkeling in de uitstroom veel meer met de crisis te maken dan met het gevoerde beleid, en dat zegt men zelf ook ergens in de stukken. Door de crisis worden heel veel verhuizingen uitgesteld. Vooral duurdere huizen zijn momenteel moeilijk te verkopen, dus vooral hogere inkomens kunnen door de crisis minder makkelijk verhuizen. Dat geldt met name voor woningen in toch al kwetsbare wijken. In sommige wijken (vooral op Zuid) staat zoveel te koop, dat het vrij uitzichtloos is om je huis te verkopen. Dat alles verklaart deels het dalende aandeel van hogere inkomens in het vertrek uit Rotterdam. Daarnaast laat dit zien hoe moeilijk dit soort bevolkingsontwikkelingen in de stad van bovenaf gestuurd kunnen worden. Het zijn individuele beslissingen van mensen waar ze willen wonen en die moeilijk door beleid te beïnvloeden. Het ironische is dus dat de crisis Rotterdam op dit moment in de kaart speelt, met als groot gevaar natuurlijk dat mensen alsnog zullen vertrekken op het moment dat het weer goed gaat. Misschien dat alle positieve ontwikkelingen dan weer snel teniet gedaan worden.

Dan is de vraag: waarom vertrekken mensen? De dominante woonmotieven van vertrekkers zijn: eigen huis, huidige woning te klein en wil een tuin, de traditionele suburbane woonwensen.

Ja en dat geeft de betrekkelijkheid van de collegedoelen aan. Je probeert bepaalde bevolkingscategorieën, met name mensen met kinderen, in de stad te houden, terwijl zij een buitengewoon sterke voorkeur hebben voor woonmilieus die moeilijk zijn in de stad.

Maar waarom blijven ze in Amsterdam dan wel?

In Amsterdam vertrekken gezinnen met kinderen ook uit de stad, maar misschien minder dan in Rotterdam. Bepaalde woonmilieukenmerken (cultuur, tolerantie) zijn in Amsterdam sterker dan in Rotterdam, dat compenseert voor het feit dat ze geen tuintje hebben. Bovendien zijn de nieuwe Vinex-wijken met eengezinswoningen met tuintjes in Amsterdam in de stad gerealiseerd (IJburg, Bijlmer). In Rotterdam zijn de Vinex-achtige locaties niet in de stad gebouwd, maar buiten het stedelijk gebied (Nessellande).

Maar wat adviseren we de gemeente? Moeten ze gewoon meer huizen met een tuintje bouwen of de stad zo aantrekkelijk maken dat middengroepen er ook zonder tuin willen blijven wonen?

Je moet in ieder geval zorgen voor grotere woningen en voor meer eengezinswoningen. Dat doet men al jaren en daar moeten we mee doorgaan. Het gros van de Rotterdamse woningen is gewoon klein. Je wilt ten eerste grotere woningen in de stad, via herstructurering of nieuwbouw. Ook bij de klushuizen zoals het Wallisblok, daar zijn grote wooneenheden gerealiseerd. Die kant moet Rotterdam op: laat particulieren het doen. Ten tweede zijn groenvoorzieningen belangrijk, een eigen tuin of een park. Groen realiseren is in veel Rotterdamse wijken erg lastig vanwege grondexploitatie. Dat is heel duur. Je kunt beter kleine maar kwalitatief hoogwaardige groenvoorzieningen realiseren. Kleine plukjes, die wel heel goed zijn. Ook als het kleine pleinen zijn, als je die hoogwaardig inricht en vervolgens goed beheert, dan kan dat heel attractief zijn voor mensen. Het is nooit een compensatie voor een eigen tuin, maar biedt wellicht wel een mooie speelplek voor een gezin met kinderen. Dit zijn knoppen waar aan gedraaid wordt en dat moet men blijven doen om gezinnen voor de stad te behouden.

Zou je meer informatie willen hebben?

Het onderzoek is zeer kwantitatief, dat is ook de insteek van het COS, maar het zou wellicht kunnen worden aangevuld met een beperkt aantal kwalitatieve interviews met betrokkenen uit de diverse categorieën (vestigers, vertrekkers, blijvers). Dat geeft meer kleur aan de bevindingen. Bij vestigers kun je vragen waarom mensen hebben gekozen voor het woonmilieu waar ze zijn gaan wonen. Daaruit leer je welke dingen Rotterdam sterk maken. Maar nog belangrijker is dat je er bij vertrekkers achter komt welke dingen er precies spelen waardoor mensen vertrekkers. De genoemde overwegingen in het rapport zijn standaard zaken die mensen kunnen aankruizen, maar wat zijn hun verhalen? Welke afwegingen maken mensen en wat gaf de doorslag: eigen tuin, goede school voor kinderen, enz.

Zijn er dingen die Rotterdam nog meer kunnen doen om hun doelen te bereiken? Missen we wat?

Nee, volgens mij doen ze de dingen die ze moeten doen. Ik zie geen lacunes in de aanpak. Maar door de crisis kan men dit niet volhouden. Er zullen keuzes gemaakt moeten worden en dat gaat pijn doen. De vraag is niet wat mis je nog, maar wat kun je nog volhouden? Dan vrees ik dat er minder wordt geïnvesteerd in attractieve buitenruimte en dat de stad daarom minder aantrekkelijk wordt voor de groepen die men in de stad wil houden.